

Олена Груба

Як стають мунітами: промивка мізків чи вибір?

Olena Gruba

The Making of a Moonie: Choice or Brainwashing?

Abstract. This review focuses on the Ukrainian translation of Eileen Barker’s *The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?* (2024) as a landmark work in interpretive sociology applied to new religious movements. By immersing herself in the everyday life of the Unification Church, combining qualitative and quantitative tools, and resisting alarmist narratives, Barker challenges the reductive brainwashing hypothesis instead offering a nuanced sociological account of religious conversion. The review emphasizes Barker’s methodological choices, her shifting role as observer and participant, and the ethical dilemmas she encountered while studying the movement from within.

Айлін Баркер – британська соціологиня релігії, яка заслужено посідає почесне місце в історії вивчення нових релігійних рухів. Її книга “*The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?*” (1984) була перекладена українською мовою і видана у 2024 р. (Баркер, 2024), стала класикою релігієзнавства і водночас реакцією на популярні у США в 1970–1980-х рр. алярмові заяви медіа про «промивку мізків» як засіб вербування молодих людей у різноманітні культи та не менш популярну практику «депрограмування», коли «професійні» депрограматори, маніпулюючи емоціями ро-

дин, чий близькі стали членами культу, брали великі гроші, щоб «урятувати» цих «жертв», і часто завдавали своїми методами серйозних психологічних травм (Баркер, 2024, с. 15).

Сам термін «*brainwashing*» виник у 1950-х рр. під час Корейської війни, де китайські й північнокорейські комуністи нібито «перепрограмували» полонених американських солдатів. Це означало: навмисний і систематичний вплив на людину задля радикальної зміни її переконань, поведінки чи ідентичності, який здійснюється під фізичним або емоційним тиском, із елементами контролю інформації, ізоляції від зовнішніх джерел, «стиранням» чи «переписанням» старої ідентичності. Це викликало хвилю тривоги на Заході, де під гарячу руку потрапили нові релігійні рухи. Психіатр Роберт Джей Ліфтон докладно досліджував ті методи та їхні наслідки у своїй головній праці «Технологія «промивки мізків»: психологія тоталітаризму» (1961)¹.

Серед американських сект у чорному списку медіа опинилася й заснована в 1950-их Церква Об'єднання, членів якої назвали «мунітами» на честь їхнього лідера, вихідця з Південної Кореї преподобного Сон Мьон Муна, або ж для членів руху – просто Месії, що прийшов завершити те, із чим не впорався Ісус Христос облаштувати Царство Небесне на Землі. Діяльність Церкви Об'єднання отримала негативну оцінку у ЗМІ, звинувачення у «промивці мізків» та декілька судових позовів у зв'язку з корупцією, оскільки свідчення про рух давали здебільшого колишні члени Церкви та стурбовані родичі її неофітів. Тоді Церква вирішила запросити авторитетну релігієзнавицю Айлін Баркер для того, аби з допомогою її незалежного дослідження надати право голосу й іншій стороні – послідовникам Муна, активним членам Церкви. Після незначних сумнівів А. Баркер прийняла пропозицію і отримала можливість упродовж шести років провадити власне дослідження, перебуваючи безпосередньо всередині спільноти. Науковиця підозрювала, що за спрощеним поясненням «промивки мізків» може стояти цікаве й комплексне явище різноманітних індивідуальних мотивацій, культурних контекстів, економічних і політичних умов, які не виключають можливості адекватного, раціонального вибору щодо вступу до спільноти. І таким чином саме членство стає результатом серії рішень, малих кроків і поступово-

---

¹ Оригінальна назва праці: *Thought Reform and the Psychology of Totalism: A Study of "Brainwashing" in China* (1961). Див. рецензію у нашому журналі (Муха, 2016) – прим. гол. ред.

го занурення, а не раптового «зламу психіки». Такий стартовий світогляд дослідника потребує уважності й емпатії до досліджуваної групи, окремих її індивідів і, зрештою, їхніх історій.

Першочергово А. Баркер не так цікавила поведінка чи мотиви Мун Сон Мьона, ніж те, як працює його лідерство, тому дослідниця поставила собі непросте питання: «За яких умов молоді, освічені мешканці Заходу підуть за корейцем, приймуть його систему вірувань, стиль життя й виконуватимуть дії, що видаються дивними, хибними й неприродними в очах їхніх батьків, друзів і більшої частини суспільства, та які наслідки цього явища?» (Ibid., с. 64).

У самій практиці та методах дослідження А. Баркер обрала для себе метод *відкритого спостереження*, у якому дослідник не приховує своєї присутності й ролі спостерігача у групі, яку він вивчає, свідомо йдучи на ризик – отримувати викривлені дані. Дослідниця свідомо обрала від самого початку етичний, відкритий і прозорий підхід, адже була переконана, що для вивчення чогось динамічного й людського краще підходить толерантне, етичне дослідження замість узагальнювального. І А. Баркер використала «розуміючу» методологію розуміння (*Verstehen* у дусі Вільгельма Дільтея та Макса Вебера) запропонувала аналізувати конкретне («конкретний рух у конкретний період часу і в конкретному місці» (Ibid., с. 19)) та керуватися внутрішньою логікою спільноти замість зовнішнього ціннісного судження чи з позиції «норми».

Важливо не забувати, що «емпатія не означає симпатії» (Ibid., с. 72) чи прийняття чужих переконань. Тут А. Баркер на власне питання «чи стала б я муніткою?» дала чітку відповідь і впродовж дослідження, і після перебування більш як шість років у середовищі руху залишилася непохитною – впливу можна опиратися. Таким чином, вона сама стала аргументом можливості раціонального вибору всередині спільноти. За шість років активного включення, тренінгів і близького контакту з мунітами, науковиця муніткою не стала. Звісно, не останню роль тут відіграли натреновані дослідницькі навички, коли передусім зосереджуєшся на механізмах організації та впливу, а вже потім сприймаєш теологічний контент.

Водночас А. Баркер не робить дослідження відверто атеїстичним і не має наміру ставити під сумнів переконання мунітів у тому, що Бог чи духовний світ скерував їх туди і що саме це є єдиною причиною їхнього навернення, адже це неможливо ні довести, ні спростувати. Іншими словами, А. Баркер більше цікавить не те, чи існує духовний світ, а те, як саме люди інтерпретують його та транслюють у своїх соціальних (земних) рішеннях.

Дослідниця застосовує хрестоматійний комплекс якісних і кількісних методів: глибинні інтерв'ю, анкетування, спостереження. Вона брала участь у тренінгах, спостерігала за повсякденним життям, вивчала соціальну мову мунітів і навіть виконувала побутову роботу разом із членами спільноти. Цей рівень занурення дозволив їй пройти через три стадії учасника-спостерігача: від пасивної (слухати і спостерігати) до інтерактивної (використовувати опановану соціальну мову) і, зрештою, до активної (ставити запитання, брати участь у дискусіях). Така позиція, хоч і створювала виклики (ризик втрати дистанції, інтелектуальна самотність, підозра з боку «інсайдерів»), виявилася продуктивною.

А. Баркер аналізує феномен мунітів на трьох рівнях: 1) **особистісному** – досвід і мотиви окремих членів руху; 2) **міжособистісному** – взаємодія мунітів між собою, створення почуття спільності; 3) **безособовому** – соціальні структури й функції, які підтримують існування руху. Ця тришарова модель створює можливість уникнути як психологічного редукаціонізму (пояснювати все особистими травмами адептів), так і структурного детермінізму (бачити лише організаційну систему).

Дослідниця відкидає тезу про «промивання мізків» не тому, що вона не визнає випадків маніпуляцій чи тиску, а тому, що ця гіпотеза занадто спрощена і не витримує соціологічної перевірки. «Промивка мізків» приваблива тим, що дає просту відповідь на складне питання: чому молода людина відмовляється від звичних для батьків норм і вступає до незвичної релігійної спільноти. Проте простота такого пояснення – хибна.

Важливою частиною дослідження є аналіз культурних відмінностей у сприйнятті руху. У Японії, де відносини з Кореєю були обтяжені історичною ворожнечею, наголос робили на доктрині, а не на постаті засновника. На Заході натомість саме харизма Муна привертала увагу.

Британська соціологиня описує й політичний вимір теології: дуалізм добра і зла, Каїна і Авеля, що трансформувався у глобальне протиставлення демократії й комунізму. Тут простежується взаємодія релігійного й політичного, яка додає руху не тільки духовному, а й політичному виміру.

Важливим внеском А. Баркер є використання кількох контрольних груп: мунітів, їхніх друзів і рідних, колишніх членів і тих, хто ніколи не вступав до руху, тобто *не-мунітів* (джерело інформації, що часто ігнорували в інших дослідженнях руху). Це дало змогу уникнути тенденційності. Її приклад зі статистикою

самогубств показує розвінчувальну силу соціології та відсоткової відносності: «Наприклад, якщо ми дізнаємося, що 3% членів руху здійснили самогубство за якийсь конкретний рік, це, звичайно, буде причиною тривоги, і може зумовити необхідність проведення розслідування. Та якщо ми знатимемо, що 5% не членів у подібному віці з подібним походженням у тому самому році здійснили самогубство, то отримуємо мотив дослідити, що такого є в цьому русі, що запобігає людям покінчити з собою» (Ibid., с. 303)

А. Баркер зуміла уникнути спокуси спрощення. Її досвідченість у вивченні новітніх релігій не дозволила питанню фейкового здорового глузду: «як можна повірити у своєму розумі в цей абсурд?» зупинити свою допитливість. Її робота є прикладом того, як можна поєднувати наукову дистанцію з емпатією, не плутаючи останню з симпатією чи апологією. Завдяки цьому вона відкриває шлях до більш зрілого, уважного й неупередженого вивчення релігійних рухів. Це також приклад включеного спостереження, яке є важливим підходом сучасного релігієзнавства. Методи британської науковиці можна піддати сумніву з позицій суворої наукової методології – за суб'єктивність і складність відтворення, однак її праця залишається надзвичайно цінною завдяки великому масиву детальної, якісної та кількісної інформації про Церкву Об'єднання. Книга “*The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?*” змінила академічний дискурс про мунітів, запропонувавши складнішу, але водночас об'єктивнішу картину.

References

Barker, E. (2024), *The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?*, Ruslan Khalikov Publishing House, Kyiv.

Lifton, R. (2015), *The Technology of “Brainwashing”: The Psychology of Totalitarianism* [In Ukrainian], Vivat, Kharkiv.

Mukha, O. (2016), “Technologies of Faith Construction: Mao Zedong’s Chinese Recipe” [In Ukrainian], *Essays on Religious Studies*, № 6, pp. 177–180.

Посилання

Баркер, А. (2024), *Як стають мунітами – добровільно чи їм промивають мізки?* Видавництво Руслана Халікова, Київ.

Ліфтон, Р. (2015), *Технологія «промивки мізків»: Психологія тоталітаризму*, Vivat, Харків.

Муха, О. (2016), “Технології побудови віри: китайський рецепт від Мао Цзедуна”, *Релігієзнавчі нариси*, № 6, сс. 177–180.